

“ПРОСВІТА” ТА ВЛАДА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В статті проаналізовано законодавчі основи функціонування, основні напрями діяльності та обставини закриття організацій Всеукраїнського товариства “Просвіта” у Наддніпрянській Україні у 1905-1917 рр. З’ясовано, що діяльність “Просвіт” проходила у відповідності зі статутними положеннями на основі офіційного законодавства та мала мирний характер. Однак навіть у такій діяльності імперська влада вбачала загрозу та антиурядовий характер, що призводило до закриття організацій.

Питання створення культурно-освітніх організацій та відповідної роботи серед населення Наддніпрянської України набуло особливої актуальності на початку ХХ ст. в умовах бездержавного існування української нації. Активізації просвітницького процесу посприяли революційні події 1905-1907 рр. Вони оживили громадсько-політичне життя в Україні, створили нові перспективи реорганізації держави і суспільства, в революції знайшли своє відображення всі соціальні протиріччя, що мали місце в Україні наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Окрім того, вони здобули широкий відгук в середовищі різночинної інтелігенції.

Проблему взаємовідносин “Просвіт” з владою вивчали як українські, так і російські науковці. Серед українських дослідників на особливу увагу заслуговує дослідження О.Д.Бараша де розглядався вплив російського самодержавства на суспільно-культурне життя Наддніпрянської України у 1900-1917 рр., де, зокрема, увага була приділена товариству “Просвіта” [2]. Сучасні російські дослідники розглядають діяльність “Просвіт” в контексті становлення громадянського суспільства в національних окраїнах Російської імперії [15, с.794-797]. В той же час існує брак досліджень, які б цілісно розглядали взаємодію “Просвіт” з владою у Наддніпрянській Україні в 1905-1917 рр.

Окрім зазначених та інших праць нами були використана джерельна база, до якої відносяться нормативно-правові акти, що створили законодавчі передумови для діяльності “Просвіт”, а також архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України в м.Київ та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

Метою даної роботи є характеристика взаємовідносин товариства “Просвіта” та владних органів на території Наддніпрянської України в 1905-1917 рр. Для досягнення цієї мети було виконано такі завдання: проаналізовано законодавство Російської імперії про товариства та союзи; охарактеризовано основні напрями діяльності “Просвіт” в цей період; розглянуті обставини та причини закриття товариств.

Під тиском революційної хвилі 1905-1907 рр. держава розширила можливості об’єднання і кооперування громадян в різних сферах. Аналіз законодавчих актів тієї доби дозволяє нам охарактеризувати правове становище “Просвіт” в Наддніпрянській Україні та юридично закріплені особливості їх функціонування. Основними нормативно-правовими актами, у руслі яких відбувалася діяльність організацій “Просвіти”, стали Маніфест 17 жовтня 1905 р., а також указ 4 березня 1906 р. “Про тимчасові правила про Товариства та Союзи”.

Підставою для розгортання діяльності культурно-просвітницьких організацій став Маніфест 17 жовтня 1905 р. “Про удосконалення державного порядку”, що проголосив основні громадянські свободи в країні. Він сповістив про те, що Росії дарується свобода слова, зборів та організацій [13, с.754-755]. У надрукованому в той самий час меморандумі голова Ради Міністрів С.Ю.Вітте визначив метою маніфесту створення “правового ладу” [17, с.86].

Особливістю названого нормативно-правового акту стала його декларативність і відсутність чіткої регламентації діяльності об’єднань громадян. Так, міністр внутрішніх справ П.Н.Дурново у своїй доповідній записці царю зазначав, що означений нормативно-правовий акт проголосив різні свободи та не врегулював їх законодавчо [8, с.94-95]. Незважаючи на це, на місцях Маніфест 17 жовтня було сприйнято з довірою, захопленням та ентузіазмом, що викликало

масову самоорганізацію населення. Оскільки для населення важливою була вища санкція, то оголошені свободи (особливо зборів та організацій) ставали основою для подальшого створення та діяльності організацій “*Просвіти*”.

Важливе значення мав також указ 4 березня 1906 р. “*Про тимчасові правила про Товариства Союзи*”, котрий, розвиваючи положення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., регламентував діяльність об’єднань громадян. Відповідно до цього закону товариства та союзи могли бути утворені без офіційного дозволу урядової влади, але з дотриманням правил викладених у законі.

Вказувалося також, що товариства з оформленими відділеннями та союзи, окрім всього іншого, повинні були мати затверджений статут. Міністру внутрішніх справ надавалося право у будь який час на власний розсуд припиняти діяльність товариств та союзів.

Указом заборонялися об’єднання, що переслідували цілі, котрі суперечили суспільній моральності, були заборонені кримінальним законодавством або ж загрожували громадському спокою та безпеці, а також керувалися установами або особами, що перебували за кордоном, якщо товариства ці переслідували політичні цілі.

Передбачалася також можливість закриття товариств, в діяльності яких було допущено порушення вимог законодавства або відхилення від установчих документів: заяв на створення та статутів. В указі закріплювалася кримінальна відповідальність (ув’язнення або штраф) за утворення об’єднання, управління та участь ним, якщо воно було утворене з порушенням законодавства і діяло з порушеннями [5, с.201-207].

Дані правила хоч і мали статус тимчасових, але фактично діяли до часу завершення існування Російської імперії у лютому 1917 р. На їх основі проходило відкриття та закриття “*Просвіт*” в Наддніпрянській Україні в 1905-1917 рр.

Незважаючи на наявність відповідних нормативно-правових актів, держава з підозрою ставилася до національних рухів (в т.ч. й українського) та національних культурних об’єднань. Подекуди несприйняття представників правлячої еліти спричиняла навіть термінологія. В якості ілюстрації такого ставлення вкажемо, що в проекті статуту Подільського товариства “*Просвіта*”, поданого на затвердження Київському генерал-губернатору, останнім були підкреслені і позначені знаком питання поняття “*українське населення Поділля*” та “*українська мова*” [16, арк.178].

Протягом 1905-1907 рр. на території України було відкрито близько 15 організацій товариства “*Просвіта*” [4, с.205]. Надалі відкриття товариств продовжувалося. Як вже зазначалося, головним установчим документом організацій “*Просвіти*” були статuti. В них вказувалася структура організації та мета їх існування, напрями роботи. Зокрема в затвердженому статуті Подільського товариства “*Просвіта*” зазначалося, що основною метою його існування була допомога культурно-просвітницькому розвитку населення [16, арк.178].

Загалом організації виникали з метою активізації громадського життя Наддніпрянщини, об’єднання інтелігенції, робітників та селян у спільній боротьбі проти царату за національне визволення й збереження історичних і культурних традицій українського народу [1, с.548]. Так, починаючи з Одеси у 1906 р., регіональні організації “*Просвіти*” виникають й у інших містах України - Києві, Полтаві, Катеринославі, Чернігові, Житомирі та ін. [10, с.14].

Для того, щоб з’ясувати причини закриття “*Просвіт*”, їх законні підстави проаналізуємо основні напрями їх діяльності. Робота осередків Всеукраїнського товариства “*Просвіта*” в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. проводилася в кількох основних напрямках.

Першим напрямом було видання книг, газет, всілякого роду літератури українською мовою [4, с.205]. Наприклад, в Одесі була спроба видавати українську газету “*Вісті*”, також був створений фонд ім. Л.Смолянського для видання українських книжок [11, с.517]. Катеринославська “*Просвіта*” займалася збиранням, виданням та розповсюдженням історичних, етнографічних, фольклорних матеріалів і художньої літератури, виданням книжок українською мовою та часописів “*Добра порада*” й “*Дніпрові хвилі*” [1, с.550]. Член житомирського товариства “*Просвіта*” М.Гладкий працював над створенням підручників з української мови [10, с.149]. Київська “*Просвіта*” протягом трьох років видала 31 книгу, призначену для народних мас, “*Каталог та вказівник для читання*” [4, с.205].

Другим напрямом стала організація бібліотек, читалень, музеїв, книжкових лавок [4, с.205].

В Одесі було влаштовано наукову бібліотеку, що мала більше 2 тис. томів, та читальню, яка отримувала всю прогресивну українську пресу, в тому числі з Галичини та західних регіонів Америки [11, с.517]. Одеська *“Просвіта”* мала свій архів та музей, де було чимало експонатів з української історії, вироби народних майстрів, рідкісні книги тощо [14, с.541]. В Катеринославі існувала бібліотека, де були репрезентовані кращі надбання світової та української літератури, і читальня ім. Т.Шевченка [1, с.549-550]. Житомирська та Київська *“Просвіти”* також мали власні бібліотеки й читальні. Зокрема, в київській бібліотеці налічувалося близько 3 тис. томів [4, с.205]. Подільська *“Просвіта”* в 1906 р. відкрила бібліотеку-читальню з відділом продажу загальнодоступної літератури [3, с.3].

Третім напрямом було влаштування публічних лекцій, рефератів, загальноосвітніх курсів, концертів, шкіл, стипендій для учнів, притулків для дітей, контор для пошуку роботи, освітніх та філантропічних складів та видача нагород за найкращі витвори літератури та науки [4, с.205].

Член Кам'янецької *“Просвіти”* Ю.О.Сіцінський на подільському з'їзді духовенства піднімав питання про відкриття кафедр українознавства в духовних школах Поділля. Кандидатом на посаду викладача українознавства в Подільській семінарії був В.Чехівський. Кам'янецька *“Просвіта”* дуже активно взялась за справу заведення українознавства в Кам'янецькій духовній семінарії, Вінницькій церковно-учительській семінарії та 12-ти двокласних школах. Хоча дозвіл і був отриманий, але через тяганину вони не були відкриті. Діяльність товариства проявлялась у читанні лекцій, в основному з українознавства, проведенні вистав і концертів, вечірок та народних гулянь; товариство брало участь у різних виставках та проводило продаж українських книжок [6, арк. 1-4].

Одеській *“Просвіті”* вдалось завоювати симпатію серед широких верств громадськості шляхом проведення лекційної та артистичної діяльності [11, с.517]. Великою мрією одеських просвітян було відкриття в місті української школи. Проте влада довго не давала дозволу, адже мовою викладання мала бути українська. Але в 1909 р. товариству все ж вдалося відкрити першу українську школу в Одесі [14, с.542].

Члени Житомирської *“Просвіти”* влаштовували літературно-музичні вечори, драматичні вистави, щороку відзначали пам'ятні шевченківські дати. Просвітяни звертались до міської управи з пропозицією перейменувати вулицю Базарну, де знаходилась їх штаб-квартира, на вулицю Т.Шевченка [10, с.149].

Київська *“Просвіта”* влаштовувала літературно-вокальні вечори в пам'ять українського письменника Т.Шевченка, поета О.Олеса та фундатора Київської *“Просвіти”* Б.Грінченка. Вхід на такі вечори був безкоштовним. Також товариством була влаштована подорож на пароплаві до могили Т.Шевченка, під час якої продавалися книжки видавництва *“Просвіта”* [7, арк. 1-15зв].

Але, не зважаючи на мирну культурно-просвітницьку діяльність цих організацій, вони ставали об'єктом прискіпливої уваги адміністративних та жандармських органів. Офіційною причиною закриття визнавався антиурядовий напрям діяльності товариств [6, арк.4].

Так, восени 1906 р. жандармерія провела ретельну перевірку *“політичної благонадійності”* керівників київського товариства *“Просвіта”* - Бориса Грінченка, Лесі Українки та інших. Наслідки цієї перевірки були сформульовані у поліцейському рапорті: *“Товариство під назвою “Просвіта”, що функціонує у Києві, не заслуговує довіри і, зважаючи на вкрай шкідливу діяльність задоволення прохання про відкриття в Києві бібліотеки і книжкового складу є дуже недоречними”* [2, с.60].

За активістами-просвітянами Кам'янець-Подільської *“Просвіти”* було встановлено гласний нагляд поліції. Протягом 1905-1907 рр. товариство подало прохання про відкриття 23 народних бібліотек, але було дозволено відкрити лише 5. Органи влади у Подільській губернії упродовж 1907-1908 рр. двічі припиняли діяльність Кам'янець-Подільської *“Просвіти”* та її філій. Жандарми неодноразово проводили обшуки у бібліотеках товариства, що призвело до вилучення з їхніх фондів великої кількості книг [2, с.61-62].

Через розширення контактів одеської *“Просвіти”* з іншими *“Просвітами”*, її плідна діяльність на ниві українського відродження, зокрема контакти із Галичиною лякали поліцію. З Міністерства

внутрішніх справ надійшло розпорядження про закриття одеської “Просвіти”. В листопаді 1909 р. вона була закрита, але й перед тим зазнала чимало утисків з боку влади: проводилися обшуки у членів товариства, їх переслідували, а декого було вислано до Сибіру чи посаджено до в’язниці, заборонено читати у “Просвіті” реферати на “малорусском наречии” [14, с.542].

28 квітня 1912 р. за розпорядженням Київського генерал-губернатора було заборонено житомирську “Просвіту”, а 11 її найактивніших членів покарано. Волинського губернатора Т.Кутайсова за ліберальне ставлення до товариства було звільнено з посади [12, с.3].

Таким чином, нами було проаналізовано законодавчі основи функціонування, основні напрями діяльності та обставини закриття організацій Всеукраїнського товариства “Просвіта” у Наддніпрянській Україні у 1905-1917 рр. З’ясовано, що можливість утворення таких організацій була обумовлена царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., котрий задекларував свободу об’єднань громадян, та указом 4 березня 1906 р. “Про тимчасові правила про Товариства та Союзи”, що розкривав механізм функціонування таких об’єднань. Головним установчим документом, що обумовлював функціонування “Просвіт” був статут, що офіційно затверджувався царською адміністрацією. Маючи на меті культурно-освітню діяльність, відповідно до своїх статутних повноважень члени організації займалися просвітництвом: відкривали недільні школи та бібліотеки-читальні, проводили публічні лекції, вистави та концерти. Окремі “Просвіти” намагалися створити кафедри українознавства та видавати українські газети. Загалом діяльність “Просвіт” проходила у відповідності зі статутними положеннями на основі офіційного законодавства та мала мирний характер. “Просвіти” підвищували освітній рівень населення, особливу увагу звертаючи на жителів невеликих сіл та містечок. Однак навіть у такій діяльності імперська влада вбачала загрозу та антиурядовий характер. Під тиском карально-репресивного апарату (заборони, обшуки, переслідування керівників осередків тощо) організації закривалися.

1. *Абросимова С.* Катеринославська “Просвіта” у культурно-громадському житті Наддніпрянщини (За матеріалами епістолярної спадщини академіка Д.Яворницького) / Світлана Абросимова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2010. - Випуск 19. - С.548-551.

2. *Бардаш О.Д.* Російське самодержавство та суспільно-культурне життя в Україні на початку ХХ століття (1900-1917 рр.) / О.Д.Бардаш. - К.: Укр. пріоритет, 2011. - 208 с.

3. *Вскользь* // Подольский край. - 1906. - №63. - С.3.

4. *Залевский К.* Национальные движения / К.Залевский // Общественное движение в России в начале ХХ-го века: в 4-х т. / под ред. Л.Мартова, П.Маслова и А.Потресова. - СПб., 1911. - Т.4, ч.2. - С.151-242.

5. Именной Высочайший указ, данный Сенату “О временных правилах об Обществах и Союзах” (7 марта 1906 г.) // Полное собрание законов Российской Империи: в 33 т. - [3-е собр.]. - СПб, 1881-1913. - Т.ХХVI: 1906, Отделение 1: От №27173-28753. - 1909. - С.201-207.

6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі - ІР НБУВ), ф.10. Академія Наук УРСР, спр.14702. Герасименко В. З українського громадського руху на Поділлі (1905-1917) (Пам’яті д-ра К.Г.Солухи) [стаття опублікована в 5 книзі збірника “За сто літ” К.,1930], 16 арк.

7. ІР НБУВ, ф.114. Архів товариства “Просвіта” в Києві, спр.89. Програми літературно-музичних вечорів, концертів, екскурсій, організованих товариством “Просвіта” у Києві. 1906-1909 рр., 15 арк.

8. *Карпов Н.* Крестьянское движение в революции 1905 года в документах / Н.Карпов. - Л.: Государственное издательство, 1926. - 276 с.

9. *Костриця М.Ю.* Біля підвалин української державності / М.Ю.Костриця // Місто. - №22(540). - 2007. - 31 травня. - С.14.

10. *Костриця М.Ю.* Житомир: Підручна книга з краєзнавства / М.Ю.Костриця, Р.Ю.Кондратюк. - Житомир: Косенко, 2007. - 464 с.

11. *Лисенко О.* Просвітянський рух на Наддніпрянщині в 1905-1919 роках / Олександр Лисенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2010. - Випуск 19. - С.516-521.

12. *Лук’яничук Г.* Жандармське полювання на житомирську “Просвіту” / Г.Лук’яничук // Край рідний. - №6(165). - 2006. - 16-22 лютого. - С.3.

13. Манифест “Об усовершенствовании Государственного порядка” (17 октября 1905 г.) // Полное собрание законов Российской Империи: в 33 т. - [3-е собр.]. - СПб, 1881-1913. - Т.ХХV: 1905, Отделение 1: От №25605-27172. - 1908. - С.754-755.

14. *Мисенко А.* Взаємозв’язки Одеської та Галицької просвіт / А.Мисенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2010. - Випуск 19. - С.540-543.

15. Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII - начале XX в. / [Отв. ред. А.С.Туманова]. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. - 887 с.
16. Центральний державний історичний архів України у м.Київ, ф.442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, оп.636, спр.647. Дело об Обществах и союзах утвержденных на основании закона 4-го марта 1906 г. 7 грудня 1906 р. - 26 лютого 1909 р., 850 арк.
17. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905-1907 - 1917-1922 гг. / Теодор Шанин. - М.: Весь Мир, 1997. - 560 с.

References

1. Abrosy'mova S. Kately'noslavs'ka «Prosvita» u kul'turno-gromads'komu zhy'tti Naddniproshhy'ny' (Za materialamy' epistol'noyi spadshhy'ny' akademika D.Yavorny'cz'kogo) / Svitlana Abrosy'mova // Ukrayina: kul'turna spadshhy'na, nacional'na svidomist', derzhavnist': Zbirny'k naukovy'x pracz'. - L'viv: Insty'tut ukrayinoznavstva im. I.Kry'p'yakevy'cha NAN Ukrayiny', 2010. - Vy'pusk 19. - S.548-551.
2. Bardash O.D. Rosijs'ke samoderzhavstvo ta suspil'no-kul'turne zhy'ttya v Ukrayini na pochatku XX stolittya (1900-1917 rr.) / O.D.Bardash. - K.: Ukr. priory'tet, 2011. - 208 s.
3. Vskol'z' // Podol'skij kraj. - 1906. - №63. - S.3.
4. Zalevskij K. Nacional'nye dvizhenija / K.Zalevskij // Obshhestvennoe dvizhenie v Rossii v nachale XX-go veka: v 4-h t. / pod red. L.Martova, P.Maslova i A.Potresova. - SPb., 1911. - T.4, ch.2. - S.151-242.
5. Imennoj Vysochajshij ukaz, dannyj Senatu «O vremennyh pravilah ob Obshhestvah i Sojuzah» (7 marta 1906 g.) // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii: v 33 t. - [3-e sobr.]. - SPb, 1881-1913. - T.XHVI: 1906, Otdelenie 1: Ot №27173-28753. - 1909. - S.201-207.
6. Insty'tut rukopy'su Nacional'noyi biblioteky' Ukrayiny' im. V.I.Vernads'kogo (dali - IR NBUV), f.10. Akademiya Nauk URSS, spr.14702. Gerasy'menko V. Z ukrayins'kogo gromads'kogo ruxu na Podilli (1905-1917) (Pam'yati d-ra K.G.Soluxy') [stattya opublikovana v 5 kny'zi zbirny'ka «Za sto lit» K., 1930], 16 ark.
7. IR NBUV, F.114. Arxiv tovary'stva «Prosvita» v Ky'yevi, spr.89. Programy' literaturno-muzy'chny'x vechoriv, koncertiv, ekskursij, organizovany'x tovary'stvom «Prosvita» u Ky'yevi. 1906-1909 rr., 15 ark.
8. Karpov N. Krest'janskoe dvizhenie v revoljucii 1905 goda v dokumentah / N.Karpov. - L.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1926. - 276 s.
9. Kostry'cya M.Yu. Bilya pidvaly'n ukrayins'koyi derzhavnosti / M.Yu.Kostry'cya // Misto. - #22(540). - 2007. - 31 travnya. - S.14.
10. Kostry'cya M.Yu. Zhy'tomy'r: Pidruchna kny'ga z krayeznavstva / M.Yu.Kostry'cya, R.Yu.Kondratyuk. - Zhy'tomy'r: Kosenko, 2007. - 464 s.
11. Ly'senko O. Prosvityans'ky'j rux na Naddniproshhy'ni v 1905-1919 rokax / Oleksandr Ly'senko // Ukrayina: kul'turna spadshhy'na, nacional'na svidomist', derzhavnist': Zbirny'k naukovy'x pracz'. - L'viv: Insty'tut ukrayinoznavstva im. I.Kry'p'yakevy'cha NAN Ukrayiny', 2010. - Vy'pusk 19. - S.516-521.
12. Luk'yanchuk G. Zhandarms'ke polyuvannya na zhy'tomy'rs'ku «Prosvitu» / G.Luk'yanchuk // Kraj ridny'j. - #6(165). - 2006. - 16-22 lyutogo. - S.3.
13. Manifest «Ob usovershenstvovanii Gosudarstvennogo porjadka» (17 oktjabrja 1905 g.) // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii: v 33 t. - [3-e sobr.]. - SPb, 1881-1913. - T.XHV: 1905, Otdelenie 1: Ot №25605-27172. - 1908. - S.754-755.
14. My'senko A. Vzymozv'yazky' Odes'koyi ta Galy'cz'koyi prosvit / A.My'senko // Ukrayina: kul'turna spadshhy'na, nacional'na svidomist', derzhavnist': Zbirny'k naukovy'x pracz'. - L'viv: Insty'tut ukrayinoznavstva im. I.Kry'p'yakevy'cha NAN Ukrayiny', 2010. - Vy'pusk 19. - S.540-543.
15. Samoorganizacija rossijskoj obshhestvennosti v poslednej treti XVIII - nachale XX v. / [Otv. red. A.S.Tumanova]. - M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN), 2011. - 887 s.
16. Central'ny'j derzhavny'j istory'chny'j arxiv Ukrayiny' u m.Ky'yiv, f.442. Kanceljariya Ky'yivs'kogo, Podil's'kogo i Volyn's'kogo general-gubernatora, op.636, spr.647. Дело об Обществах и союзах утвержденных на основании закона 4-го марта 1906 г. 7 грудня 1906 р. - 26 лютото 1909 р., 850 арк.
17. Shanin T. Revoljucija kak moment istiny. Rossija 1905-1907 '1 1917-1922 gg. / Teodor Shanin. - M.: Ves' Mir, 1997. - 560 s.

Кавун А.А., Магась В.О. “Просвита” и власть в Надднепрянской Украине в начале XX в.

В статье проанализированы законодательные основы функционирования, основные направления деятельности и обстоятельства закрытия организаций Всеукраинского общества “Просвита” в Надднепрянской Украине в 1905-1917 гг. Выяснено, что деятельность “Просвита” проходила в соответствии с уставом на основе официального законодательства и имела мирный характер. Однако даже в такой деятельности имперская власть видела угрозу и антиправительственный характер, что приводило к закрытию организаций.